המרחב והמבט[1]

אורלי לובין

סוף סוף – דיירות של מרחב ולא צאצאיות של זמן

למי שנכנסה לדיון הפמיניסטי אחרי שנות השמונים או אף התשעים של המאה העשרים קצת קשה להבין את אנחת הרווחה שנשמעה כשהופיע "המפנה המרחבי"; אנחה שהידהדה במסדרונות הפקולטות שבהן ניסו חוקרות ומעט חוקרים "לדחוף" נשים אל תוך ההיסטוריה, בעיקר על ידי כתיבת היסטוריוגרפיות אלטרנטיביות. והנה, כפי שניבא פוקו, בעוד ש-

> ההיסטוריה היתה הדיבוק הגדול שאחז במאה התשע-עשרה: תימות של התפתחות ועצירה, משבר ומחזוריות, צבירה של עבר, מטען יתר של גוויות וההתקררות המאיימת של העולם. [...] העידן העכשווי יהיה מעל הכול המאה של המרחב. אנחנו בעידן של הבו-זמניות, של הזה לצד זה, של הקרוב והרחוק, של הזה עם זה, של התפזורת. אנחנו מצויים, כך אני מאמין, ברגע שבו העולם נחווה פחות כחיים מלאים המתפתחים מבעד לזמן, ויותר כרשת המחברת נקודות ומצליבה את חוטיה. ניתן אולי לומר שאחדים מן הקונפליקטים האידיאולוגיים המניעים כיום את המחלוקות מתנהלים בין הצאצאים האדוקים של הזמן לבין הדיירים הקנאים של המרחב.[2]

---

1 המאמר שלהלן הוא לב הטיעון שיופיע בספר הנמצא בתהליכי כתיבה, שכותרתו הזמנית היא **הלנצח נהיה מטאפורה? היסטוריה ומרחב מנקודת תצפית של נקודת התצפית**. אני מודה לרוני הלפרן, שהזמנתה הובילה לחידוד הטיעון המרכזי שלהלן. אני רוצה להודות לחנה נוה על קריאה מדויקת והערות שחשפו כשלים והציעו שיפורים. תודה מיוחדת אני חייבת לניר קדם על שורה של דיאלוגים בנושאים שלהלן, על התעקשות על דייקנות בכל חלק טיעון ועל יצירתיות ומקוריות בהצעות למחשבה נוספת, וכן על הסיוע היוצא מהכלל בצד הסיגנוני והלשוני של המאמר.

2 מישל פוקו, "על מרחבים אחרים", **הטרוטופיה** (תירגמה אריאלה אזולאי), (תל אביב: רסלינג, 2003 [1984]), עמ' 7.

להיות "דיירות המרחב" הוא מצב שלפחות אפשר לתהות עליו, לדון בו; אבל להיות "צאצאיות של זמן" פירושו, כפי שלימדו אותנו התיאוריות הפמיניסטיות, מצב לא קיים, שלא לומר סתירה פנימית. במשך כשלושה עשורים, מסוף שנות השישים ועד ראשית המאה העשרים-ואחת, ובהרבה מובנים עד היום, התרכז המחקר הפמיניסטי שנגע בהיסטוריה באחד משלושה ערוצים: בפירוק התפיסה האוניברסלית של "האדם ההיסטורי", שההיסטוריה שלו נוצרה על ידי הפטריארכיה ובשירותה תוך התעלמות מצורכי המיגדר הנשי ותוך הדרה אקטיבית של נשים ממוקדי העשייה; בחשיפת העיוורון המיגדרי ההיסטוריוגרפי תוך הצבעה על פועלן של נשים שנמחק מהתיעוד ההיסטוריוגרפי, ובכתיבת היסטוריוגרפיה אלטרנטיבית שבה תיעוד הסוכנות הפועלת הנשית שינתה לעיתים לא רק את תיאור השתלשלות האירועים והבנתם אלא אף את הרכב הגורמים הפעילים ביצירת "שינוי" מושא המחקר והציר המכונן של הדיון ההיסטורי, ובהמצאת היסטוריוגרפיה נשית, בעיקר תוך דילוג על השושלתיות המשתמעת מהמושג "צאצא של זמן". ככל שסוגיית ה"מרחב" הפכה ליותר ויותר לגיטימית עד קאנונית, נדמה היה שאפשר להתרחק משאלת ה"היסטוריה" שבתוכה יכולה היתה החוקרת או לזהות את היעדרה, או להמציא מחדש את בבואתה (הלא מוזמנת).

"המפנה המרחבי" התקבל בברכה כוויתור על מה שכונה "עריצות הזמן", זמן שמאורגן ברצפים ליניאריים של אירועים המחוברים זה לזה בקשרים סיבתיים המרכיבים נרטיב היסטורי. מבחינת הדיון הפמיניסטי פירוש הדבר היה התרחקות מהבלעדיות של "זמן" כממשמע של עולם נרטיבי היסטורי, שבו הנוכחות הנשית מומרת מנוכחות פיזית, חומרית, קונקרטית ופרטיקולרית לנוכחות מטאפורית בנרטיב מדומיין. לא אשה בשר ודם, שיש לה שם ספציפי והיא פועלת ברגע מסוים כך שמעשיה מובילים לשינוי על פני זמן, אלא אשה כסמל ל"נשים וילדים", שסיפור-העל המלחמתי מסמנם, לעיתים ובין היתר, כתכליתו; אשה כסמל הלאומיות, שבעצמה היא נרטיב מומצא; או אשה כמטאפורה של "אמא-אדמה", סיפור-העל של שייכות גיאוגרפית כתוצאה משושלתיות של פריון שהאשה ממילא מודרת ממנה.

מרחב, זמן, היסטוריה

הדיון ב"היסטוריה", היסטוריוגרפיה, זיכרון, או היסטוריה/זיכרון, נעוץ ביסודו בהגות הפילוסופית על "זמן", טמפורליות ואפשרויות קליטתה, ייצוגה, הכלתה בתפיסה האנושית ועל "מרחב", שמאופיין (בין היתר) במונחים של

3 הדיון של
תוך השיח
זמן באופן
207-326.

4 תיירות-א
גם ב"תייר
הכרמל ב-
מסיור גדו
לאחר צונ
והוריקנים
למוכֶרת ו
של מנכ"י
של הצגת
"הסינים ו
עינב, "יש

5 ations in
97). p. 7.

טמפורליות (היינו, מרחב מאופיין כבו-זמניות; סינכרוניות; נוכחות של ריבוי-של-הווה[ים]; נוכחות בו-זמנית של הווה ועבר). כך, הדיון ב"מרחב" במנותק מ"זמן" נעשה תוך סיוג מתמיד כדיון לא שלם, לא נכון, או "זמני" בלבד, כמעין אסטרטגיה טרום-חיבורם-מחדש, ונקשר במושגים כמו "מקום", זיכרון, הבניה, המצאה ודימיון, נוכחות אנושית ותנועה, "גבול", סימון.[3] בניסוחו של מישל דה סרטו, שהמשיך להדהד בעיקר במחקר של מרחבים אורבניים ובארכיטקטורה, נוכחות אנושית (היינו, היסטוריה) הופכת "מרחב" ל"מקום". המרחב בדרך כלל יופיע כמשהו שרק הנוכחות האנושית תקנה לו תוכן (ואף תבנה אותו מלכתחילה כ"מרחב"), ושקיומו המטריאלי דורש מיד תוספת של משמעות שהיא תמיד תלויית עמדה ואינטרס. כדי להבין את המנגנונים האלה נעשה מאמץ מתמיד לאפיין - ואולי גם למיין - סוגים שונים של "מרחבים" ו"מקומות", כולל מרחבים שנוצרים בדימיון, מרחבים של תיירות ומרחבים של תיירות-אסונות,[4] מרחבים של הגירה, מרחבים של מהגרים ומרחבים של טכנולוגיות שונות וכמובן מרחבים וירטואליים. הבניית מרחב היא תמיד תוצר של תהליכים חברתיים-פוליטיים, ובתיאוריות פוסטקולוניאליות אלה נתפסים כתהליכים שמעצבים זהויות ומאפשרים התנגדות,[5] או שהם "נותרים בגדר

3 הדיון של דיוויד הארווי, לעומת זאת, מניח מראש את אי-היכולת להפריד ביניהם. אל תוך השיח המרקסיסטי ובכלל הארווי חידש כשהוסיף את הטענה שאי-אפשר לדבר על זמן באופן בלתי תלוי במרחב; וראו: David Harvey, *Justice, Nature & the Geography of Difference* (Oxford: Blackwell Publishers, 1996), pp. 207-326.

4 תיירות-אסונות אינה תופעה חדשה, אבל היא זוכה לנוכחות מוגברת יותר ויותר. מדובר גם ב"תיירות פנים", כמו למשל הנהירה לחזות בשריפה הגדולה וגובת החיים ביערות הכרמל ב-2011, וגם בתיירות שלעיתים מסווגת תחת "מסעות תרמילאים", או כחלק מסיור גדול יותר, למשל ביקורים תיירותיים (היינו, לא לשם הצלה או שיקום) באזורים לאחר צונאמי (דרום-מזרח אסיה), רעידת אדמה (הוואי) או התפרצות הר געש, הצפות והוריקנים וסופות טורנדו. הסקרנות/תשוקה לסכנה ו/או לתוצאות של הרס ומוות הופכת למוכרת ולמטבע עובר לסוחר בעולם התיירות גם בצורה "רכה" יותר, כמו למשל עצתו של מנכ"ל מגזין התיירות הרשמי של סין, שמציע לישראל לחדול מהטעות השיווקית של הצגת ישראל כבטוחה למבקר: "יש לכם נכס שאין לאחרים: מלחמה", הוא אומר; "הסינים רוצים הרפתקאה - סדרו להם אימונים צבאיים, קחו אותם למחסומים" (יעל עינב, "יש לכם נכס שאין לאחרים: מלחמה", The Marker, יולי 2008, עמ' 24-25).

5 Akhil Gupta and James Ferguson (eds.), *Culture Power Place: Explorations in Critical Anthropology* (Durham: Duke University Press, 1997), p. 7.

תרגילים [ארכיטקטוניים] בלתי פוסקים של ייצוגים מימטיים הטוענים לשווא לאותנטיות רגיונלית" ואינם אלא "נרטיב מורכב של משא ומתן בין אתרים ארכיטקטוניים מערביים ו[אחרים], בין מושגי מרכז ושוליים ובין קטיגוריות של אוניברסליות ופרטיקולריות [...] הרה-אינטרפרטציות שנובעות מתהליך כזה ייצרו סדרות אינסופיות של טרנספורמציות היסטוריות", שאינן אלא גילוי של "טרנספורמציה אסתטית שלאחר מעשה של שברי ההיסטוריה, שההתרחשות המקורית שלהם תמיד כבר אבודה".[6] כלומר, "מרחב" מופיע במחקר כמושא המשולב כמעט תמיד ב"זמן" (היסטוריה) ומובנה חברתית - היינו, מתקיים בהקשר מסוים ובו-בזמן מבנה את הסובייקטים המגדירים אותו ומעניקים לו משמעות.

פוקו חיבר בין היסטוריה, מרחב, ידע וכוח, ומבט באופן שלא מפסיק לעורר ויכוחים גם אתו, גם עליו וגם בין החוקרים/ות אותו. אין ספק שפוקו דוחה כל סוג של עשייה המכונה "היסטורית" (וגם "היסטוריציסטית") שנועדה, במעין נוסטלגיה, להציע פיתרון להווה דרך משקפי העבר;[7] אבל השאלה האם גישתו להיסטוריה - וההצעה לגיניאלוגיה - היא המשך ישיר לניטשה, נשארה שאלה פתוחה.[8] פוקו מתייחס לשאלה "מהי היסטוריה" כמו גם לשאלה איך "לעשות" היסטוריה באינספור מקומות, וכל התייחסות כזאת מעלה מצידה שאלות קשות שדורשות התייחסויות נוספות. ההתנגדות שלו (יש שיאמרו ההתנגדות לכאורה) לשיטה סדורה וסגורה של היסטוריה מעלה שאלות לגבי יחסו לסטרוקטורליזם, כמו גם ויכוחים על שייכותו לזרם הזה; והיחס שלו למרקסיזם, לקומוניזם ולדיאלקטיקה ההיסטורית נבחנים שוב ושוב.[9] אפשר אולי לסכם מטעם פוקו ש"השימוש במונחים מרחביים נראה כאנטי-היסטוריה לכל אלה שמבלבלים את ההיסטוריה עם צורות ישנות של התפתחות, של רציפות חיה, של התפתחות אורגנית, עם קידמה של תודעה או עם

6 G. B. Nalbantoglu, C. T. Wong (eds). *Postcolonial Space(s)* (New York: Princeton Architectural Press, 1997), p. 10.

7 פוקו, "על מרחבים אחרים", **הטרוטופיה** (לעיל: הע' 2) עמ' 52-53.

8 לטיעון נחרץ נגד החיבור הזה, חיבור שפוקו עושה אותו בעצמו אבל שלדעת גרי גאטינג יש להבינו כהומאז', ראו: Gary Gutting, *Foucault: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2005), pp. 43-53.

9 פוקו הציע "מתקפת נגד" בדיונו בשיח ההיסטוריה. ראו: Michel Foucault, *Foucault Live: Interviews (1966-1984)*, Lysa Hochroth and John Johnston (trans.), Sylvere Lotringer (ed.) (New York: Semiotext(e), 1989), pp. 9-33.

השלך של קיום. כאילו שמרגע שאנו מדברים במונחים של מרחב אנו יוצאים נגד הזמן, 'שוללים את ההיסטוריה' כמו שטענו הטיפשים, כאילו שהיינו 'טכנוקרטים'. מה שהם לא הבינו היה שעל ידי סימון של ההתנחלויות, של הגדרות, של חיתוכי האובייקטים, של המיון לטבלאות ושל אירגוני התחומים, הצלחנו להעלות על פני השטח תהליכים - היסטוריים כמובן - של כוח. התיאור הממרחב של עובדות השיח מוביל לניתוח אפקטים של כוח הקשורים בהן".[10]

גיניאלוגיה, אם לנסות לסכם בעקבות מאקניי, עומדת כנגד ה"תכליתיות הטרנסצנדנטלית" שבה פוקו מאשים את ההיסטוריה המסורתית, ה"טוטאלית", שבמסגרתה "אירועים מאורגנים לפי סכימות מסבירות אוניברסליות וסטרוקטורות ליניאריות" לכלל אחדות אחת שאותה הוא רואה כשגויה.[11] פוקו רוצה להחזיר לתמונה את ההשפעה שיש לאירוע מתוקף החד-פעמיות והמיידיות שלו. במסגרת המחקר המסורתי, ההתפתחות ההיסטורית מפורשת כתוצר של תכונות אנושיות מהותניות שההיסטוריון פורש בפנינו ותוך כך מאשרר אותן. לכן, אומר פוקו, פרשנות העבר הזאת דואגת לאשר (במקום לפרוע) את האמונות והוודאויות ששולטות בהווה. אירועים בלתי קשורים מן העבר מסוננים דרך הקטיגוריות השליטות בהווה; הסיפור ההיסטורי שנוצר הוא חיזוק של כל מה שמוכר לסובייקט של היום תוך התפייסות עם כל מה שלא מתיישב מן העבר. ההיסטוריה המסורתית פועלת מן ההווה ומנקודת מבט אפירמטיבית, ושואפת לאישרור ההווה. היא מופיעה כרצף סיבתי של אירועים, כשלכל אירוע ולכל סיפור (גם אלטרנטיבי) יש ראשית, שממנה משתלשלת סידרה של התרחשויות (או מאבקים מעמדיים, כמו בהיסטוריה הדיאלקטית המרקסיסטית) אשר מובילה לעתיד, שכעת הוא כבר ההווה או אף העבר, ולכן לתכלית ידועה מראש. כך הסובייקט בו-בזמן גם נתון לה בעל-כורחו אך גם פועל באופן מודע להשגתה. פוקו, לעומת זאת, רואה בהתרחשויות מקרים מבודדים זה מזה, חד-פעמיים, שהקשרים ביניהם, אם ישנם, צריכים להיבדק בנפרד ובמופעיהם ה"קטנים" לקראת מטרות "קטנות",[12] ובמקביל כחלק משדה השיח המסוים שבתוכו הם פועלים כמו גם בקשרים בין שדות השיח הרלוונטיים לרגע נתון, תוך "זיהוי התאונות, הסטיות הזעירות או, לחלופין, ההיפוכים המוחלטים -

10 מישל פוקו, "שאלות למישל פוקו בעניין הגיאוגרפיה", **הטרוטופיה** (לעיל: הע' 2), עמ' 29.

11 Lois McNay, *Foucault and Feminism: Power, Gender and the Self* (Boston: Northeastern University Press, 1992), pp. 13-15.

12 Gutting, *Foucault*, p. 46 (לעיל: הע' 8).

השגיאות, ההערכות השקריות והחישובים השגויים שהולידו את כל הדברים שממשיכים להתקיים ושהם בעלי ערך עבורנו היום".[13]

נקיטת גיניאלוגיה היא, כדבריה של רות לייס, "ניסיון להבין את מה שמישל פוקו קרא לו 'החד-פעמיות של אירועים מחוץ לסופיות המונוטונית' על מנת לתעד את החזרות שלהן, כפי שהוא הגדיר זאת, לא במטרה לעקוב אחר 'העקומה ההדרגתית של האבולוציה שלהם, אלא לבודד את הסצינות השונות שבהן הם השתלבו בתפקידים שונים'".[14] אכן, "מטרת ההיסטוריה האֶפֶקטיבית [גיניאלוגיה] איננה לארגן את העבר בשיטתיות אלא להפוך אותו לפרגמנטרי ומפוזר",[15] אבל כפי שמציינת לי קווינבי, לא מפתיע שהמפעל של פוקו נהפך רק בחלקו למקובל במחקר, שכן, כפי שהיא קובעת בצורה נחרצת ורדיקלית הרבה יותר ממה שעולה מהגדרת הגיניאלוגיה שלייס מתכוונת אליה, "כשפוקו שאב מניטשה את השימוש במונח גיניאלוגיה על מנת לאתגר את חיפושה של ההיסטוריה אחר מקור, רציפות וקוהרנטיות, הוא היכה מכה ניצחת את מישטר האמת שמכחיש את ההתחלות המעורפלות, את ההשתנויות ואת חוסר ההתאמות של קיומנו".[16] צורת ה"סיפור" המסורתית נהפכת לאחד הדברים המרכזיים שפוקו יוצא נגדו, וההתנגדות למירדף אחר המקור, אחר הראשית, אחר מקורו של אירוע או ראשיתו של הסיפור, שאינו אלא מירדף אחר מהויות א-היסטוריות וא-חברתיות, נהפכה לכמעט מוסכמה.

ידע-כוח: השליטה של המבט

המעבר של פוקו לגיניאלוגיה כפי שהוא מתגלה במחקרים האמפיריים שלו מרחיק לכת הרבה מעבר לזה: גאטינג מצביע על שני עקרונות שפוקו "גילה" - האחד, ש"שינויים במחשבה אינם כשלעצמם תוצר של מחשבה" שצועדת לקראת תכלית עם מטרה "גדולה" ברורה, וגם לא תוצר של שינויים "גדולים" בטכנולוגיה או בהקשרים חברתיים - כמו "המצאת הדפוס" או "עליית הבורגנות" - אלא של שינויים "קטנים" עם מטרות "קטנות" ושונות. כאן פועלת תובנה נוספת שפוקו

13 מצוטט אצל גאטינג (לעיל: הע' 8), עמ' 49.

14 Ruth Leys, *Trauma: A Genealogy*. (Chicago: University of Chicago Press, 2003).

15 McNay, *Foucault and Feminism*, p. 15 (לעיל: הע' 11).

16 Lee Quinby, *Genealogy and Literature* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995), p. xiii. ספר זה שערכה קווינבי הוא דוגמה נאמנה הרבה יותר לעבודה גיניאלוגית, כאן "גיניאלוגיה וספרות", במאמץ לעשות דה-קדושתיות לספרות.

שואל מניטשה (לצד הגיניאלוגיה, ההיסטוריה האפקטיבית): התלות החזקה בין ידע לכוח. כשמחשבות, רעיונות, משתנים, הסיבות לשינוי הם כוחות חברתיים שממשטרים את ההתנהגות של הפרט. כלומר, הידע לא בלתי קשור לכוח, אלא להיפך: הם קשורים קשר הדוק. סוגי כוח חדשים קשורים קשר הדוק לייצור של סוגי ידע חדשים.[17] ה"גילוי" השני, כלשונו של גאטינג, הוא ש"מושא המטרות המגוונות והספציפיות האלה הוא הגופים האנושיים. הכוחות שמניעים את ההיסטוריה שלנו פועלים פחות על מחשבותינו, על המוסדות החברתיים שלנו, או אפילו על הסביבה שלנו אלא בעיקר על הגופים האינדיבידואליים שלנו".[18]

"היסטוריה איננה התפתחות רציפה והתקדמות של סכימה אידיאלית; אלא היא מבוססת על מאבק מתמיד בין גושי כוח שמנסים לכפות את שיטת השליטה של עצמם".[19] נקודת ההתחלה של "היסטוריה אפקטיבית" היא בחינה של הגוף - בחינה של השפעות הכוח בצורתם הספציפית והקונקרטית ביותר;[20] "מה שמעניין את פוקו כשהוא טוען שהוא חוקר את הגיניאלוגיה של מישטרי כוח/ידע [...] [הוא] היווצרות ותיפקוד הרשתות הבלתי מתיישבות של פרקטיקות חברתיות שעיקרן קשרי הגומלין ההדדיים של ריסון ושיח".[21] המעבר, או החיבור, שפוקו מציע ומאפשר הוא בין היסטוריה לכוח; כוח הוא מה שמופעל על גוף בשר ודם, וככזה מתרחש במרחב; והנוכחות של הכוח במרחב מתבצעת דרך המבט. הנוכחות המיוחדת הזאת, המרחבית, דרך המבט, היא נקודת מפנה שפוקו מצביע עליה של המודרניות, שמאופיינת בשלטון ידע/כוח חדש לחלוטין, "שמורכב מפרוצדורות, פרקטיקות, מושאי מחקר, אתרים מוסדיים ומעל לכל צורות חברתיות ופוליטיות של ריסון והטלת מגבלות שונות במובהק מאלה של מישטרים קודמים".[22] מבין הפרקטיקות והמיקרו טקטיקות המגוונות החדשות של הטלת משמעת שפוקו מתאר, המוכרת ביותר - והרלוונטית ביותר לדיון בנשים - היא זו של "המבט החודר" (le regard; the gaze). האוכלוסיה לסוגיה אורגנה אדמיניסטרטיבית

17 Nancy Fraser, *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989), p. 23.

18 Gutting, *Foucault*, pp. 46-47 (לעיל: הע' 8).

19 McNay, *Foucault and Feminism* (לעיל: הע' 11), עמ' 14.

20 Ibid, p. 15.

21 Fraser, *Unruly Practices*, p. 20 (לעיל: הע' 17), הדיון של פרייזר בפוקו מעלה סידרה של ביקורות, בעמ' 17-66.

22 Ibid, p. 22.

(החל, לפי פוקו, במוסדות המשמעת - ההענשה והפיקוח המדיר: בית הסוהר ובית המשוגעים, דרך בית החולים ועד בית הספר) כך שתמיד תהיה גלויה לעין ולכן תמיד "ידועה": תמיד יהיה ידוע כיצד היא פועלת, תמיד נתונה לצורות שונות של פיקוח וכך גם תמיד נתונה תחת שליטה. שהרי זו "עובדה מובנת מאליה", כותב גאטינג, "שאנחנו יכולים לשלוט במה אנשים עושים פשוט על ידי התבוננות בהם. מגדלי שמירה לאורך חומות העיר הם דוגמה קלאסית לכך. אבל הכוח המודרני העלה את הרף הטכנולוגי לשלב חדש. קודם [לעידן המודרני] ארכיטקטורה נתנה ביטוי למעמד הפריווילגי של בעלי הכוח, בין אם כהצגה לראווה של גדולתם [...] ובין אם כנקודת תצפית עדיפה לפיקוח על נתיניהם או אויביהם [...] מה שאיפשר לדעת אותם, לשנות אותם".[23]

המבנה הארכיטקטוני המוכר ביותר כמייצג התובנה של פוקו, על פיקוח דרך שליטה בנקודת תצפית מועדפת במרחב, הוא המודל שהציע ג'רמי בנת'ם להקמת בתי סוהר יעילים יותר מבחינת המיקסום של יכולת הפיקוח על ידי מינימום סוהרים: הפנאופטיקון. במודל הספציפי הזה האסירים מבודדים בתאים נפרדים, אינם חשופים זה לזה ואינם יכולים לראות את הסוהרים, בעוד שאירגון התאים במעגל שסובב מגדל, שניתן לראות ממנו כל תא ותא, מאפשר לסוהרים "לנעוץ מבט" בכל אסיר, בכל רגע, ובכולם בבת-אחת. גם אם המבט הזה - אנושי או טכנולוגי - אינו ננעץ כל הזמן בכל אסיר, עצם ידיעת קיומו והיעדר הידיעה מתי יפעל הופכים את המרחב (אצל בנת'ם: בית הסוהר ובהשאלה - כל מרחב ממושטר) לנתון לפיקוח "כל הזמן" מבחינת האסיר/המוכפף/הנתין/האזרח, שנענה לתביעה להתנהגות ראויה מתמדת - נורמטיבית מבחינת ההגמוניה - פן יחטא בדיוק כשהמבט יינעץ דווקא בו ("הם הפנימו את המבט החודר ולמעשה פיקחו על עצמם").[24] הבחינה המתמדת הזאת היא לבו של הידע/כוח המודרני: מיקומו של הכוח מאפשר לו לטעון לידיעת האמת על אודות נתיניו,[25] ומתוך כך גוזר הכוח את אמיתותן של הנורמות שהושתו על הנתינים. הנורמות קיימות משום שהנתין נכנע לכוח המפקח עליו, ומרגע שהנתין מקיים את הנורמות, הרי הן מופיעות לנגד עיניו של הכוח המפקח כ"אמת" בעולם. כך הכוח בו-בזמן מייצר את ה"אמת" הראויה וכופה אותה דרך הפיקוח האלים שלו, אך גם מכחיש את האלימות הזאת כשהוא טוען ל"טבעיות" של האמת הנגלית לעיניו, שעליה הוא כביכול רק מפקח. כך גם

23 Gutting, *Foucault*, p. 82 (לעיל: הע' 8).

24 Fraser, *Unruly Practices*, p. 23 (לעיל: הע' 17).

25 Gutting, *Foucault*, p. 86 (לעיל: הע' 8).

מובחנת התקופה הפרה-מודרנית מזו המודרנית: בעוד שבראשונה היה הכוח גלוי לעין, חשוף ומוצג לראווה (וכפי שהראה אדם סמית', הנירָאות הזאת הפכה את בעל הכוח למודל לחיקוי של נורמות התנהגות ובעיקר של ערכי מוסר), ואילו הנתין היה כביכול "בלתי נראה" (היינו, מחוק כסובייקט בעל ידיעה ובעל גישה לאמת, אם כי כן גלוי לעינו של בעל הכוח שפיקח עליו ועל התואם בין התנהגותו לבין הערכים המוסריים) - בעידן המודרני הפרקטיקות של הפעלת הכוח הממשטר נוטות להיות סמויות מעין, ואילו עצם השליטה מתאפשר על ידי הפיכת הנתון לה לגלוי לעיניו של מנגנון הפיקוח בכל מקום, בכל רגע.[26]

דרך הגיניאלוגיה ותפיסת הידע/כוח עובר פוקו מההעדפה המחקרית המסורתית של "זמן" להעדפה של "מרחב". הכתיבה שלו את ההיסטוריה נצמדת לארכיב, לארכיונים של דוקומנטים שחושפים שדות-שיח ואת הקשריהם כדי לחקור אירועים ומטרות "קטנים" ולזהות את החריגות והשגיאות במקום לחשוף מהלך רציף על פני זמן; חקירה שעוקבת אחר ייצורה של "אמת" באמצעות יחסי כוח שמתקיימים במרחב דרך שליטה בראייה ופיקוח על הנראה. "האשימו אותי די הרבה באובססיות מרחביות והן אכן לא הרפו ממני. אבל נראה לי שגיליתי דרכן את מה שלמעשה חיפשתי: היחסים שיכולים להתקיים בין כוח לידע".[27]

"המפנה המרחבי"

כשם שמושג הזמן היה מושא לדיונים אפיסטמולוגיים (ואחרים) ולהבניית מסגרות מישמוע תלויות-זמן (היסטוריה, זיכרון, ידע), כך גם מושג המרחב. אלא שהדיון במרחב כהבניה וכמבנה משמעות הן בהקשרים מטאפוריים (כגון "מרחב השיח") והן בהקשרים מטריאליים (כגון "גבולות המרחב") וכמושא לתיאורטיזציה לעצמו, החל - או לפחות קיבל מעמד מרכזי - לא לפני שנות השישים של המאה העשרים.

סוז'ה ממקם את "המפנה המרחבי" כהתרחשות שהחלה בשדה הביקורת החברתית המרקסיסטית, ראשית בקרב הגיאוגרפים המרקסיסטים האנגלוסכסים בעקבות מהומות שנות השישים, אם כי דווקא הצרפתים, שהעקבי, הבולט והמשפיע ביותר ביניהם הוא אנרי לפבר (ובראש הרשימה עומד באשלאר עם

26 Ibid.

27 פוקו, "שאלות למישל פוקו בעניין הגיאוגרפיה", **הטרוטופיה** (לעיל: הע' 2), עמ' 28.

עבודתו **הפואטיקה של המרחב**),[28] היו למעצבי התיאורטיזציה של גיאוגרפיה מרקסיסטית.[29] "המפנה" עצמו הגיע לגיאוגרפים המרקסיסטים האנגלוסכסים רק בשנות השבעים, והפך לשיח משמעותי בינם לבין התיאורטיקנים הצרפתים בשנות השמונים עם הופעת עבודתו הבולטת של דיוויד הארווי (Harvey).[30] אבל בשנות השמונים קרה עוד דבר, מסכם סוז'ה: "הוויכוח על תיאורטיזציה של מרחב וזמן, גיאוגרפיה והיסטוריה" פרץ את גבולות התיאוריה החברתית וחדר "לממלכות הרחבות יותר של שיח ביקורתי באמנות, ארכיטקטורה, ספרות, קולנוע, תרבות פופולרית ופוליטיקה עכשווית".[31] בסוף שנות השמונים כותב סוז'ה: "כיום התרחב הוויכוח הרבה מעבר לתחומי הגיאוגרפיה המרקסיסטית".[32]

סוז'ה, שנשאר נאמן למרקסיזם מטריאליסטי, מתעד מאבק פנימי (אינטלקטואלי) עם הפוסטמודרניזם - שכבר הוכרע אצלו בכתיבתו המאוחרת יותר, ב-1996, כמעט עשור לאחר שזיהה את "המפנה המרחבי" - לכלל שילוב בין הגדרה "מרוככת" של פוסטמודרניזם לבין מטריאליזם היסטורי. התוצאה שהוא מגיע אליה, ככותרת ספרו, היא *מרחב שלישי* - Thirdspace - שהוא "בכוונה מושג טנטטיבי וגמיש שמנסה להשיג משהו שהוא בעצם 'מילייה'/שדה התרחשות של רעיונות, אירועים, נוכחויות ומשמעויות, שעובר מצבים ומשתנה ללא הרף".[33] ההדגשה של סוז'ה היא על משולש של מרכיבים: היסטוריה, חברה ומרחב; והמהלך - לשבור את הדואליות

---

28 Gaston Bachelard, *The Poetics of Space: The Classic Look at How we Experience Intimate Places*, translated by Maria Jolas (Boston: Beacon Press, 1964 [1958]); Henri Lefebvre, *The Production of Space*, translated by Donald Nicholson Smith (Oxford: Blackwell, 1991 [1974]).

29 Edward W. Soja, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory* (London: Verso, 1989).

30 סיכום דומה של השתלשלות הדיון במרחב והמעבר בין הדיסציפלינות גיאוגרפיה, מדעי החברה, אורבניות, הנדסת בניין, ארכיטקטורה ושילובן יחד דרך הפרספקטיבה של מסעו האינטלקטואלי האישי של החוקר המרכזי הזה (כולל תיאור הפיכתו למרקסיסט ומסעותיו בין אנגליה, ארצות הברית וצרפת) מופיע בראיון שנערך אתו בשנת אלפיים. ראו: David Harvey, "Reinventing Geography", *New Left Review* 4, July-August 2000, pp. 9-75.

31 Soja, *Postmodern Geographies*, p. 44 (לעיל: הע' 29).

32 Ibid.

33 Soja, *Thirdspace :Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places* (Malden: Blackwell, 1996), p. 2.

הפרשנית ש"במשך 200 השנים האחרונות תיחמה את האופן שבו אנחנו ממשמעים את העולם, הן באופן מעשי והן בתיאוריה, לדימיון ההיסטורי ולדימיון החברתי" על ידי החדרת "דימיון מרחבי ביקורתי".[34] מבחינתו של סוז'ה נוסף המימד המרחבי למימד הזמן ולמימד החברה, כך ששילוב מלא של שלושתם הוא שיעניק לנו תובנות לגבי האופן שבו מתארגן עבורנו העולם.[35]

"המפנה המרחבי", אם כן, הפך לכוח של ממש רק בסוף שנות השמונים ואל תוך שנות התשעים של המאה העשרים, כשעשרות - ואולי מאות - ספרים ואנתולוגיות על "מרחב" ראו אור. לצד לפבר, את הדחיפה החזקה שהביאה

34 שם, עמ' 5. יש שוני בין ה"מרחב שלישי" של סוז'ה לבין "המרחב השלישי" שמציע הומי באבא (ופה אפשר להוסיף גם, אין לערבב את שני אלה עם מושג ה"הטרוטופיה" הפוקויאני). אצל באבא "המרחב השלישי" הוא "מרחב שנוצר מתוך שונות תרבותית במרחב תרבותי נתון" (יעל מונק, **גולים בגבולם: הקולנוע הישראלי במפנה האלף**, [רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2012] עמ' 24). מונק מעמידה על המעבר מהעדפת הזמן להעדפת המרחב את הדיון שלה במה שהיא מכנה "קולנוע הגבול", ומראה את האופן שבו מה שהיא מכנה "ציר המרחב וציר החיים בו" (שם, עמ' 22) מבנים זהויות בקולנוע הישראלי של שנות התשעים של המאה העשרים. בהמשך להמשגה של באבא היא מראה את "נטייתם של סרטי שנות התשעים לעסוק בסוגיות של זהות ומרחב במקום בסוגיות של היסטוריה והיסטוריוגרפיה" (שם, עמ' 71), ועוסקת במעבר מ"זמן" (היסטוריה) ל"מרחב" כדי לדון בזהויות אלה.

35 לסיכום רהוט של המפנה המרחבי ראו: Barbara E. Mann, *Space and Place in Jewish Studies* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2012), pp. 5; 17-21. לסיכום ממצה של המחקר ביחס בין מרחב, פריפריה ומיגדר ראו: אורנה בלומן, "מרחב ופריפריה: הקדמה למקומן האחר של הנשים", אצל הנרייט דהאן-כלב, ניצה ינאי וניצה ברקוביץ' (עורכות), **נשים בדרום: מרחב, פריפריה, מיגדר** (קריית שדה בוקר: אוניברסיטת בן גוריון, 2005), עמ' 17-41. המאמר דן ביחסי הכוח המתגלים והנבנים במרחב (שם, 20-21); ביחסים שבין ההגמוניה ל"אחרים" שלה (21); ביחסים שבין ליבה לפריפריה (22); במושג "המרחב השלישי" (26); במיגדר במרחב (החל מעמ' 27) ובתוכם בביקורת היחס בין מרחב פרטי למרחב ציבורי (החל מעמ' 29). על סוגיות של "מירחוב השונות" ראו גם אצל טובי פנסטר, "נשים ומיגדר בעיר הישראלית: המקרה של ירושלים", אצל טובי פנסטר וחיים יעקובי (עורכים), **עיר ישראלית או עיר בישראל? שאלות של זהות, משמעות ויחסי כוחות** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006), עמ' 135-153; על חלוקות של המרחב, ניהולו, מישטורו והפעלת כוחות שונים (מדינתיים-שילטוניים, משפטיים-הגמוניים, אזרחיים-חתרניים ואחרים) ועל גבולות כמייצרי תודעה וכקווי חלוקה ראו *תיאוריה וביקורת* 16 (2000).

למרכזיות הדיון על מקומו של המרחב בשיח הביקורתי נתנה עבודתו של מישל פוקו, שבניסוחו של פילו[36] "הבין באופן עמוק" שכוח בעידן המודרני הוא בעיקרו תופעה מרחבית. ככל שהתרחבה ההכרה בחשיבותו של המרחב להבנת פעולתם של יחסי כוח, הצטרפו תיאוריות פמיניסטיות לנושאי/ות הדגל של מרכזיות ה"מרחב" על פני "זמן".[37]

לא רק השיח המרקסיסטי מדגיש את המרכזיות של "זמן" ובעיקר את התלות בין זמן למרחב.[38] פוקו מצביע על הכשל של ההנגדה השלטת בין זמן למרחב, שמעדיפה את הזמן: "המרחב נתפס כמת, כקפוא, כלא-דיאלקטי וכנייח. לעומתו, הזמן נתפס כעשיר, כפורה, כחי וכדיאלקטי".[39] הכשל נובע מהתכלית של ההנגדה הזאת: להשיג "מטריאליזם היסטורי וגיאוגרפי".[40] ההנגדה כפי שמציג אותה סוז'ה, בניסוחו בעקבות לפבר, היא בין "אשליית האטימות", שעושה ראיפיקציה למרחב והופכת אותו ל"מקובע, מת ולא-דיאלקטי", לבין "אשליית השקיפות", שמעקרת את המרחב מהחומריות שלו והופכת אותו לכלל רעיון וייצוג. שניהם מרחיקים

36 Chris Philo, "Michel Foucault," in Phil Hubbard, Rob Kitchin and Gill Valentine (eds.), *Key Thinkers on Space and Place* (London: Sage, 2002), pp. 121-128.

37 בולטים כאן בחסרונם ז'אק דרידה, שמוכרת אמירתו כחלק מביקורת קאנט כי המרחב אפשרי רק כשיש לנו תחושה ברורה של זמן, וכי ניתן לחשוב אותם רק אחרי שזמן ומרחב קיבלו תוקף, אך לעולם לא נוכל לתפוס את המקור של מרחב וזמן Claire Colebrook, *Deleuze: A Guide for the Perplexed* (London: Continuum, 2006), p.17. עבודתו של דלז, יחד ובנפרד מגואטרי, לא נכנסה לשיח הכללי של "המפנה המרחבי" לא מעט משום שהיא לא אומצה על ידי גיאוגרפים ואדריכלים אלא בשלב מאוחר הרבה יותר. הסיבה לחסרונה כאן, על כל פנים, כמו גם לחסרונם של פילוסופים/ות אחרים, היא בעיקר הניסיון להתרכז במה שתרם להשפעה המיידית על השיח הפמיניסטי על מרחב, ולהוביל לדיון במה שמאמר זה מנסה להציע - המבט כמנגנון מישמוע העולם שפועל במרחב.

38 בהקדמה לתרגום ספרו של פול ויריליו **המרחב הביקורתי** מדגיש ערן נוימן כי "... בשונה מפוקו, ויריליו טוען שאין לנתח את אופני היווצרותם של מנגנוני כוח רק על פי מימדי המרחב, אלא יש לשנע אותם ולבחון את אופני השפעתה של הדינמיות של מימד הזמן על מנגנונים אלה". כמובן, יש לקרוא הערה זו בהקשר הכולל של הצגת גישתו של ויריליו בהקדמה זו למשמעות מימד הזמן (ערן נוימן, "הקדמה: הזמן של ויריליו", אצל פול ויריליו, **המרחב הביקורתי** (תירגמה אורית רוזן), (תל אביב: רסלינג, 2006 [1984]), עמ' 12.

39 פוקו, "שאלות למישל פוקו בעניין הגיאוגרפיה", (לעיל: הע' 10), עמ' 29.

40 שם, עמ' 6.

מהמטריאליות ומהקונקרטיות: אשליית האטימות משום מלאכותיותה, ואשליית השקיפות על ידי העלמת הקונקרטיזציה של יחסים חברתיים.[41] אלא שכאן יש מקום להבחין היטב בין "זמן" לבין "היסטוריה".[42] כפי שסוז'ה קובע, "מאות שנים היטלטלו פילוסופים וגיאוגרפים בין שתי האשליות המעַוָתות האלה",[43] והפיתרון יבוא, בניסוחו של סוז'ה, דרך "מירחוב ההיסטוריה, שזירתה של עשיית ההיסטוריה עם הייצור החברתי של מרחב, תיבנות של גיאוגרפיה היסטורית".[44]

סטיוארט אלדן מבקש מהמחקר "גם לעשות היסטוריזציה של מרחב וגם למרחב היסטוריה", שכן "מרחב, מקום ואתר הם פקטורים קובעים מכריעים בכל מחקר היסטורי".[45] לפי אלדן, שמחקרו מתחקה אחר הקשר בין פוקו להיידגר (ופחות לניטשה), "הנורמה מבחינת פוקו היא להשתמש במרחב לא כסתם עוד תחום שיש לנתח, אלא כחלק מרכזי של הגישה עצמה. [...] מושג הגיניאלוגיה מופיע כאונטולוגיה היסטורית שמנוסחת כביקורת ההווה. בעבודתו של פוקו, המושג ההיידגריאני הזה מתואר כהיסטוריה של ההווה. [...] מיפוי כזה של ההווה הוא היסטוריה מרחבית, ולא היסטוריה של מרחב". הייחוד של "היסטוריה מרחבית", של *"היסטודיה ממודחבת"*, הוא בכך שלא רק שאין הפרדה בין היסטוריה לבין מרחב - אלא זו קריאה "להזריק מודעות למרחב אל תוך כל המחקרים ההיסטוריים".[46] הניסוח של סוז'ה מצביע על התוצאה: "מטרתי היא למרחב את הנרטיב ההיסטורי".[47] סוז'ה מתקומם נגד ה"נרטיב ההיסטורי הנוקשה" מתוך רצון "להימלט מבית הכלא של הזמן ומההיסטוריציזם, הכולא אף הוא, של תיאוריה בּיקורתית קונבנציונלית כדי

41 לפבר מציג את האשליה שלפיה ב"מרחב שקוף" העולם נגלה לעין כשלעצמו, בדיוק כפי שהוא "במציאות", והאמת מופיעה בפנינו באופן לא מתווך. זהו מרחב שמתקיימת בו מימטיות בלתי אמצעית (היינו, חיקוי אך ללא תיווכם של האמצעים האמנותיים).

42 "חלק מהסיבה של הפנייה למרחב בדיסציפלינות רבות היה הדחף להתרחק מהרודנות של היסטוריציזם והתפתחותיות" תוך היענות ל"אזהרה של אנרי ברגסון מפני 'מירחוב הזמן'" (Mike Crang and Nigel Thrift, introduction, *Thinking Space* [London: Routledge, 2000], p. 1).

43 Soja, *Postmodern Geographies*, p. 7 (לעיל: הע' 29).

44 שם, עמ' 18.

45 Stuart Elden, *Mapping the Present: Heidegger, Foucault and the Project of a Spatial History* (London: Continuum, 2001), p. 3.

46 שם, עמ' 7.

47 Soja, *Postmodern Geographies*, p. 1 (לעיל: הע' 29).

לפנות מקום לתובנות של גיאוגרפיה אנושית פרשנית, הרמנויטיקה מרחבית".[48] בשורה התחתונה, על כל פנים, אלדן, סוז'ה ואחרים מדגישים שאין כאן "תביעה להכפפה אנטגוניסטית של זמן והיסטוריה, לעשייה הקלה של המרה והחלפה. אלא זוהי קריאה לשיווי משקל פרשני ראוי בין מרחב, זמן, ויישות חברתית, או מה שאפשר עכשיו לקרוא לו במפורש יצירת גיאוגרפיות אנושיות, עשיית היסטוריה, וכינון של חברה".[49]

הפרטי והציבורי / מרחבים נשיים

כאמור, "המפנה המרחבי" פתח בפני המחקר הפמיניסטי אפשרות לבחון ולנתח את מעמד האשה ואת ייצוגיה לא רק בהקשר של הסיפור ההיסטורי ולא רק בהקשר של הסיפור המשפחתי-שושלתי. אל השאלות על מקומה של האשה ברצף הזמן, על תרומתה לאירועים מרכזים ששינו את פני ההיסטוריה, או על הנוכחות שלה בסיפור ההיסטורי הלאומי, שהובילו למה שכונה למעלה "המאמץ

48 שם, עמ' 1-2.

49 שם, עמ' 23. בתוך המסגרת הזאת נכנסים דיונים סביב "מרחב" ו"מקום", ובתוכם גם דיונים על "לאום" ו"בית", ובתוך אלה על המשמעות המוענקת למרחב פיזי דרך הטענתו בפרקטיקות פוליטיות, כולל הפיכת מקום למטאפורה למשהו אחר (לערכים, למשל). טואן, למשל, רואה "מרחב" כאבסטרקטי וניטרלי טרם הטענתו בערכים (Yi Fu Tuan, *Space and Place: The Perspective of Experience* [Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001], p. 6); לפבר חושב על "מרחב חברתי" כמורכב מהפרקטיקות המרחביות, ייצוגים של מרחב ומרחבים ייצוגיים - המרחב כפי שהוא נתפס, המרחב כפי שהוא מובנה והמרחב כפי שחיים בו - כרשת של חיבורים בין התשתית הפיזית לבין רשתות כלכליות לבין האינדיבידואל לבין המדינה, נניח, ובכך מעביר את משקל הכובד למרחב כפי שהאינדיבידואל והקהילה מייצרים אותו; הארווי ממשיך את הכיוון הזה כדי לחשוב על תחושת החיבור עם "מקום" (הסיכום הזה נשען על מאן, ראו: Barbara E. Mann, *Space and Place in Jewish Studies [New Brunswick: Rutgers University Press, 2012], pp. 17-19*. וגמה ל"מקום" ראו אצל: ספא אבורביעה, "זיכרון, שייכות והתנגדות: המאבק על המקום בקרב הערבים הבדווים בנגב", אצל חיים יעקבי וטובי פנסטר (עורכים), **עיר ישראלית או עיר בישראל? שאלות של זהות, משמעות ויחסי כוחות** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2006), עמ' 24-30. אנליזה ייחודית "המבחינה בין ארבעה מימדי מרחב: הסימבולי, הדימיוני, הממשי והמציאות", כדי לחקור "כיצד הוטען המרחב או המרחב-זמן על המקום", מציעה חביבה פדיה בספרה **מרחב ומקום: מסה על הלא-מודע התיאולוגי-פוליטי** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2011).

לדחוף את האשה אל תוך ההיסטוריה", הצטרפו עכשיו שאלות על יחסי הכוח שבתוכם התקיימה ומתקיימת הנשיות. יחסי כוח אלה, כפי שהראו פוקו והמחקר בעקבותיו, מתקיימים במרחב ומופעלים על ידי מבטים ממשטרים ומפקחים. המחקר והתיאוריה הפמיניסטיים יכלו "להשתחרר מעריצות הזמן" ומעליונות העיסוק ברצף ההיסטורי ולשאול שאלות על ההתנהלות של נשים במרחב, כיצד הן הופכות "מרחב" ל"מקום", מה חלקן בייצור "גיאוגרפיות אנושיות" וכיצד הן שותפות ב"כינון של חברה" בעודן נתונות לפיקוח, ואולי גם לוקחות חלק בפיקוח, שמפעילים מבטים ששולטים במרחב. יחד עם זאת, הלגיטימיות שהוענקה לעיסוק במרחב לא פוטרת את התיאוריות הפמיניסטיות מהשאלות שעולות מן המעבר מזמן למרחב, כמו שאלת הראיפיקטיביות של המרחב; היחס בין "זמן", "היסטוריה" ו"נרטיב" - סיפור היסטורי, היסטוריוגרפיה; או ההכרח לנסח בבהירות מהו מנגנון מישמוע העולם שפועל במרחב לצד זה שפועל כשמימד הזמן הוא הציר המועדף של אירגון העולם.

הדיון הפמיניסטי-במוצהר ב"מרחב", בין אם בגיאוגרפיה, ארכיטקטורה, אורבניות ותיכנון אורבני ובין אם במדעי החברה והרוח - סוציולוגיה, אנתרופולוגיה או פסיכולוגיה, או היסטוריה או פילוסופיה - מתנהל בעיקרו כמעט רק סביב מוקד אחד מרכזי: ההבחנה בין המרחב הציבורי/פומבי לבין המרחב הפרטי. במבוא לספר שבו היא מתארת את התהליך המחקרי שהוביל אותה - באיחור רב, לדבריה, לא לפני סוף המאה העשרים - לכלול את הדיון הפסיכואנליטי כחלק מהדיון בהיסטוריה, מסבירה ג'ואן סקוט כי "...היום אני רואה שהתייחסתי לחקר המין (sex) והמיניות (sexuality) - שהם אחרי הכל לב התיאורטיזציה הפסיכואנליטית - כקצת טריוויאליים בהשוואה לכוחות החברתיים והכלכליים הגדולים שמעצבים את הפעולה האנושית. פעלתי בתוך מסגרת קונצפטואלית פחות או יותר בינארית, שבה מין היה בצד של הפרטי (הגם שידעתי בעל פה את השיעור הפמיניסטי שלמדתי, שהפרטי הוא פוליטי), בעוד שכוחות וסטרוקטורות היו הצד הפומבי, שהוא זה שסיפק להיסטוריונים/ות את ההסברים שלהם/ן".[50] הדיון הוא אוניפורמי עד כדי כך, שבניסוחה של שיילה בנהביב, "אחת התרומות העיקריות של ההגות הפמיניסטית לתיאוריה פוליטית במסורת המערבית היא הטלת ספק בקו המפריד בין המרחב הציבורי למרחב

50 Joan Wallach Scott, *The Fantasy of Feminist History* (Durham: Duke University Press, 2011), p. 2.

הפרטי. [...] ה'פרטיות' של המרחב הפרטי, שתמיד כלל גם את היחסים בין ראש המשפחה הגבר לבין אשתו וילדיו, אינה אלא זכוכית אטומה שהפכה את הנשים ואת ספירות הפעילות המסורתיות שלהן לבלתי נראות ובלתי נשמעות".[51] מה שהמחקר חשף, היא מראה, אינו העובדה שיש "לתקן" את תיאור המצב על ידי הכנסת הנשים "לתמונה שבה הן היו חסרות", אלא שעצם היעדרן של נשים מצביע על כשל שיטתי של התיאוריות הללו ועל פגימה אפיסטמולוגית. "כל תפיסה של המרחב הציבורי מניחה מראש תיחום מקביל של הפרטי. [...] תיאוריות אלה של המרחב הציבורי לוקות בעיוורון מיגדרי במובן זה, שהן מותחות גבול נוקשה ודוגמטי בין הציבורי לפרטי (ארנדט), או, אצל הברמאס, משום שהן מפתחות ניגודים בינאריים שמדירים מהדיון הציבורי את התימטיזציה של הנושאים החשובים ביותר לנשים".[52]

ואכן, בבסיס העיסוק הפמיניסטי ב"מרחב" ניצבת ההכרה בכך, שהחלוקה בין שני המרחבים - שאף פעם לא נתפסה כפשוטה, כחדה וכחד-משמעית, אבל שתיפקדה מסוף המאה השמונה-עשרה וראשית המאה התשע-עשרה ועד ימינו כקטיגוריה מסבירה מרכזית להתנהלות חברתית[53] - מייחדת חשיבות מרכזית למרחב הפומבי, שנובעת לא רק ואף לא בעיקר מהיותו "מחוץ לבית" (על דרך הדיכוטומיה הבינארית בין שני המרחבים, כשהאחד מגדיר את גבולות השני), אלא מהיותו המרחב שבו מתנהלים החיים החברתיים, שבו מתעצבת החברה (בעודה מעצבת היא-עצמה את המרחב) ובו מתנהל ה"פוליטי": הנהלים של

51 Seyla Benhabib, "Communicative Ethics and the Claims of Gender, Community and Postmodernism," in Douglas Tallack (ed.), *Critical Theory: A Reader* (New York: Harvester Wheatsheaf, 1995), pp. 410-411.

52 שם, עמ' 411.

53 אין זה אומר, כמובן, ששני המרחבים לא היו קיימים קודם לכן. למשל, פטר ברוקס מסמן את המאה השבע-עשרה כזמן עלייתה של הפרטיות, ביחד עם עליית האינדיבידואל וסוג יחסיו עם אחרים, ועם עליית העיר המודרנית על ארכיטקטורת המגורים שלה שייצרה מרחב פרטי מסומן, מגודר ומחולק של הבורגנות. הופעת מושג ה"פרטיות" בכלל לעומת ה"ניראות" השלטת ברנסנס גם היא לא יכולה להיתפס כאופוזיציה בינארית נחרצת שנהפכה על פיה. ברוקס, יחד עם זאת, מסמן, כמקובל, את הרומן כז'אנר הספרותי של הבורגנות וגם של הפרטיות, עד כדי ביטול המבט הציבורי (סטנדאל, למשל, הוא כותב, מוותר על התיאטרון); והמבט מכוון אל המרחב הפרטי, אל הפרטיות ובעיקר ובראשה אל הגוף. ראו: Peter Brooks, *Body Work: Objects of Desire in Modern Narrative* (Harvard: Harvard University Press, 1993).

יחסים בין בני-ז
הפיזי של ה"בי
יוחד כמרחב ל
לכל, את העיוו
להבניית המרחנ
מפורשות "המי
"המרחב המוקצ
לא נתנה דין וח
את שימורה ומ
היא היצרנית ו
מכאן והלאה מ
בעקבות רנדל א
המיגדר במרחב
המיגדרי של הנ
מרחב פרטי אל
שמקושרים עם
הפמיניסטי, שד
הבינארית וההי
של דימויים מנ
האנרגיה המוש
של האינטרסים
דיון כזה גם
מבליט את התלו
הפומבי; הוא מא
גלוי על פני משנ
היצרנות של נש
פומביים, בין אם
את הבחירה המז
החוויה הפרטית

54 *itecture in* ress, 2002).

יחסים בין בני-אדם. המרחב הפרטי, שבעיקרו הוא המרחב ה"דומסטי" - המרחב הפיזי של ה"בית", והמרחב הפיזי והמדומיין של הקשרים האינדיבידואליים - יוחד כמרחב שבו מתנהלת האינטימיות. המחקר הפמיניסטי חשף, ראשון לכל, את העיוורון המיגדרי של החלוקה הזאת, שגם אם התייחסה מפורשות להבניית המרחב על ידי הפעילות (הממוגדרת) המתרחשת בו, ו"אפילו" אם צוין מפורשות "המיגדר המוקצה לכל מרחב", לא ראתה את הפן ההפוך - זה של "המרחב המוקצה לכל מיגדר" שהופך למנגנון הדרה, מישטור וכליאה. היינו, לא נתנה דין וחשבון על יחסי הכוח המובנים בתוך החלוקה הזאת, המאפשרים את שימורה ומטבעים אותה על ידי הסתרת ההיררכיה שלפיה ממלכת הגבר היא היצרנית והדומיננטית בעוד שממלכת האשה היא המוכפפת והמשעתקת. מכאן והלאה מתעוררות אינספור סוגיות שהמחקרים הפמיניסטיים עסקו בהן; בעקבות רנדל אפשר, אולי, לארגן אותן תחת שתי שאלות: "כיצד מתגלים יחסי המיגדר במרחב?", ו"כיצד מתגלים היחסים המרחביים בכינוני מיגדר?", כשהפן המיגדרי של המרחב ניכר לא רק דרך החלוקה של גברים-מרחב פומבי/נשים-מרחב פרטי אלא גם דרך ייצוגים, כמו למשל "מרחבים פנימיים רכים ומעוגלים שמקושרים עם נשים ומגדלים פאליים שמקושרים לגברים".[54] לכן הדיון הפמיניסטי, שחושף את האידיאולוגיה הסמויה שבתשתית החלוקה המרחבית הבינארית וההיררכית, ומתבונן במנגנונים המאפשרים אותה כמנגנוני ייצוג של דימויים מטרִיאליים, מאפשר לחשוף גם את רשת האינטרסים כמו גם את האנרגיה המושקעת בשימורם, ואת הסדקים הנבקעים מעצם פרויקט ההסתרה של האינטרסים הכוחניים האלה.

דיון כזה גם מאפשר לשלול את עצם ההיררכיה בין המרחבים, משום שהוא מבליט את התלות ההדדית של המרחבים ואת החשיבות הזהה של המרחב הפרטי לזה הפומבי; הוא מאפשר לחשוף את ההעדפה הפטריארכלית של ייצור, פומביות ומרחב גלוי על פני משפחה, פרטיות ושיעתוק כחלק ממנגנון היררכי קפיטליסטי; להצביע על היצרנות של נשים במרחב הפומבי, ועל האופנים שבהם נשים ניכסו לעצמן מרחבים פומביים, בין אם בדרכים חתרניות ובין אם במהלכים מהפכניים; הוא מאפשר להסביר את הבחירה המחקרית הלא-קונבנציונלית להביא בחשבון גם את הניסיון האישי, את החוויה הפרטית הנשית; וכמובן בעיקר מאפשר לחשוף את המנגנונים התרבותיים,

54 Jane Rendell, *The Pursuit of Pleasure: Gender, Space and Architecture in Regency London* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2002).

הטקסטואליים והוויזואליים, שמקבעים את החלוקה המיגדרית המרחבית דרך קריאת ייצוגי נשיות וגבריות במוצרי תרבות וניתוח האופנים שבהם התרבות מכוננת בעזרת הייצוגים האלה את החלוקה המרחבית כמו גם את המיגדרים עצמם. בבסיס המחקרים עומדות תובנות לגבי מנגנוני כינון מיגדר אבל בעיקר לגבי הצורך לשלילת הבינאריות, תוך מאמץ לחשוף את ה"זליגה" ממרחב אחד לשני כעירעור החלוקה לשני מרחבים המוקצים נחרצות לשני מיגדרים.

המעבר במחשבה המרקסיסטית מדגש על ייצור לדגש על צריכה איפשר לראות את מקומן של הנשים במערך הפומבי לא רק כסחורות אלא כצרכניות, גם אם אינן רוכשות בכך בעלות ממשית על מוצרי צריכה וגם אם כניסתן למערך הייצור כפופה לאינטרס הקפיטליסטי הפטריארכלי, בעודן ממשיכות לתפקד כסחורות שנועדו לצרכנות גברית מינית סקופופילית. האימוץ של "מרחב היומיום", המרכזי כל כך בתורתם של לפבר ובעיקר של סרטו, איפשר לקרוא מחדש את יחסי הצריכה המיגדריים תוך שימת דגש על התפקיד היצרני הנשי גם בתוך המערך הקפיטליסטי, ולכן גם להבין את חלוקת המרחבים כפחות בינארית. וכפי שמציינת פרייזר, המעבר (במקביל לתהליך שעבר בשנות השישים על המערב כולו, במחקר כמו גם באקטיביזם, של הרחבת גבולות הזירה הפוליטית) למה שנהוג לקרוא לו "פוליטיקה של חיי היומיום", שפוקו מבצע כשהוא מראה כיצד השלטון, הכוח, מתקיים בפועל ומופץ בכל הפרקטיקות החברתיות, גם הרגילות ביותר, ובכל יחסים חברתיים, "סיפק את הבסיס האמפירי והקונצפטואלי לטיפול בתופעות כמו מיניות, המשפחה, בתי ספר, פסיכיאטריה, רפואה, מדעי החברה ודומיהן כתופעות פוליטיות. מתחייב מזה שהטיפול בבעיות בתחומים אלה יתייחס אליהן כבעיות פוליטיות".[55] פרייזר, שמבחינתה הניתוח הזה של פוקו הוא "אולי המרכיב החשוב ביותר במחשבה שלו", מדגישה כאן את הרחבת הזירה שבה "ניתנת לאנשים האפשרות להתעמת, להבין ולפעול לשינוי אופי חייהם באופן קולקטיבי".[56] בעוד שהסיסמה המוכרת של הפמיניזם - "האישי הוא פוליטי" - מכפיפה את המרחב הפרטי למנגנוני הכוח של הפוליטיקה השלטת במרחב הציבורי, ומצביעה על כך שחיי הפרט, חיי המשפחה, החיים האינטימיים והעולם הביתי נתונים לשליטת הפוליטיקה של המרחב הפומבי, פרייזר מכוונת לכך שעל בסיס עבודתו של פוקו, חקר הפוליטיות של המרחב הפרטי מחייב מתודולוגיה מובנית. כך אפשר יהיה

55 Fraser, *Unruly Practices*, p. 26. Emphasis in the original (לעיל: הע' 17).

56 שם.

לבחון את האו
שליטתו של ה
הייחודיים שבה
הפוליטי מסתיו
בתרבות בתור י
לייצר ידע על
הכוח הפוליטי
הפוליטית המו
אחת לשנייה, ר

57 לאורך כל ד
ומאשימה א
זקוק לו, וז
לבין צורות
הדיונים הכ
פרייזר עם
הברמאס",
על ארבעת
סיכום של ד
Subject of
, pp. 1-20.
הביטול של
באג'נדה ה
בצורות חיי
אמנציפטור
והזיהוי של
השיח ולאי
רגשות ושל
שעושה הנ
נשים להבנ
שוכנים הב
9); ותפיסו
אלא כישל
כעיוורת ל
הזאת" (שנ

לבחון את האופנים שבהם הפוליטיות לא רק "משתמעת" במרחב הפרטי, מתוקף שליטתו של המרחב הפומבי בזה הפרטי, אלא אפשר יהיה לבחון את האופנים הייחודיים שבהם הפוליטי פועל במרחב הפרטי, ואת הצורות הייחודיות שבהן הכוח הפוליטי מסתיר את פעולתו במרחב הפרטי. כך גם ייחשף ייצוגם של שני המרחבים בתרבות בתור שתי ספירות נפרדות כהבניה מרכזית של פעולתו של הכוח, שנועדה לייצר ידע על המרחב הפרטי, ובמקביל לכפות את הידע הזה כנורמטיבי בעזרת הכוח הפוליטי של הידע כאילו הוא "אמת" או "טבע". הקטיגוריה האחדותית הפוליטית המוחלת בעזרת פוקו על שתיהן כמתודולוגיה, ולא כהכפפה של ספירה אחת לשנייה, תורמת גם לטישטוש בין הספירות.[57]

57 לאורך כל הדיון שלה בפוקו מנהלת פרייזר ויכוח עם "ההיבטים הנורמטיביים" בעבודתו ומאשימה אותה ב"היעדר פרספקטיבה נורמטיבית הולמת. [...] חד-משמעית, מה שפוקו זקוק לו, וזקוק נואשות, הוא קריטריונים נורמטיביים להבחנה בין צורות כוח קבילות לבין צורות כוח בלתי קבילות" (לעיל: הע' 17, Fraser, *Unruly Practices*, p. 33). אחד הדיונים המרכזיים לעניין היחסים בין הספירות הפרטית והפומבית הוא זה שמנהלת פרייזר עם הברמאס, שאותו היא מכנה "רקונסטרוקציה של הסאב-טקסט של המודל של הברמאס", וחושפת בו כיצד ניתן לחבר את שתי הספירות במסגרת תורתו של הברמאס על ארבעת המישורים/ספירות שלה, תוך שהיא מצביעה על נקודות העיוורון שלו. וראו סיכום של דיון זה, ושל התייחסויות נוספות, בהקדמה לאנתולוגיה שערכה ג'ואנה מיהאן: Johanna Meehan (ed.), *Feminists Read Habermas: Gendering the Subject of Discourse* (New York: Routledge, 1995), pp. 1-20.
הביטול של הברמאס את המימד שהוא רואה כפרטיקולריסטי, ולכן לא אמנציפטורי, באג'נדה הפמיניסטית מבוקר כעיוור לכך, ששינויים מוסדיים "עולים מתוך שינויים בצורות חיים קונקרטיות שנובעות מהפוליטיקה הפרטיקולריסטית שהברמאס מבטל כלא אמנציפטורית" (שם, עמ' 8); ההעמדה של הברמאס את המרחב הפומבי על הרציונליות והזיהוי שלו של "פומביות" עם אוניברסליות, אמת ורציונליות מבוקרת בעיוורון לשדות-השיח ולאינטרסים שמזוהים עם נשים, ובהדרה של נשים דרך הדרת המרחב הפרטי של רגשות ושל היחסים האישיים שנוצרים ומתוחזקים בו (שם, עמ' 8-9); ה"אידיאליזציה" שעושה הברמאס לספירה הפומבית מבוקרת ככסות שמסתירה את ההכרח שבהדרת נשים להבניה של הספירה הזאת, וכביטול של "הלגיטימיות של פרטיקולריות, שבה שוכנים הבדלים קונקרטיים בין אזרחים ובה מתגשמות צורות חיים ממשיות" (שם, עמ' 9); ותפיסתו של הברמאס, שלפיה "הדרת נשים מהספירה הפומבית הבורגנית אינה אלא כישלונה של הבורגנות לממש את האידיאלים הנורמטיביים שלה עצמה", מבוקרת כעיוורת לכך ש"ההדרה הזאת היתה למעשה מרכיב מכונן של המיסוד של הספירה הזאת" (שם).